SURXON VOHASI AHOLISINING IJTIMOIY HAYOTIDA OILAVIY QADRIYATLARNING O‘RNI

Bo‘riyev Ravshan Rustamovich,
Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining tayanch doktoranti
UDK: 94(575.1)
https://orcid.org/0009-0004-0397-4118

Annotatsiya: Ushbu maqolada Surxon vohasi aholisining oilaviy qadriyatlari, oila bilan bog‘liq munosabatlar etnografik aspektda tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: oila, farzand, nabira, xalq, millat, patriarxal oila, nuklear oila, qarindosh urug‘chilik.

Аннотация: В данной статье с этнографической точки зрения анализируются семейные ценности жителей Сурханского оазиса, отношения, связанные с семьей.

Ключевые слова: семья, ребенок, внук, нация, нация, патриархальная семья, нуклеарная семья, родство.

Abstract: In this article, the family values of the inhabitants of the Surkhan oasis, the relations related to the family are analyzed from an ethnographic point of view.

Key words: family, child, grandchild, nation, nation, patriarchal family, nuclear family, kinship.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Jamiyatimizning tayanchi, poydevori oila hisoblanadi. Oila har bir xalqning, millatning davomiyligini saqlaydigan, milliy qadriyatlarning rivojini ta’minlaydigan, yangi avlodni dunyoga keltirib, uni ma’naviy va jismoniy barkamol qilib tarbiyalaydigan jamiyatning asosiy negizi hisoblanuvchi muqaddas maskandir. Oila tabiatning eng go‘zal mo‘jizalaridan biri bo‘lib, u insonlarga xos “tabiiy-biologik” (jinsiy munosabatlar, bola tug‘ish), iqtisodiy (mulkiy munosabatlar, uy-ro‘zg‘orni boshqarish), huquqiy (nikohni davlat yo‘li bilan qayd etish), ma’naviy (er xotin, ota-ona va bolalar o‘rtasidagi mehr-oqibat tuyg‘usi va boshqalar) munosabatlariga asoslangan ijtimoiy birlikdir.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Oilani tashkil etish va boshqarish hamisha katta aql tafakkurni talab qilgan hamda aql oilani har qanday noxushlik va balo–qazolardan saqlab qolganligi sharqona hikmatlarda o‘z ifodasini topgan.

Oilaning ma’naviy asosini yuqorida aytib o‘tilganidek ahillik, fikriy birdamlik, halollik, poklik, mehnatsevarlik, odoblilik, axloqiy tozalik, totuvlik, bilimga, kasb–hunarga intilish, o‘z sha’nini asrash, obro‘sini saqlash, sog‘lom turmush tarzi, har qanday nopok, jirkanch, qonunga to‘g‘ri kelmaydigan ishlardan saqlanish, xush muomalalik, mehr–shafqatli, oqibatli bo‘lish, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat va boshqalar tashkil etadi.

Mamlakatimizda oilani mustahkamlash uchun qator tadbirlar amalga oshirilmoqda. 1998-yil 2 fevralda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi” Respublika Oila ilmiy-amaliy markazini tashkil etish to‘g‘risida”gi qarorini qabul qildi. Bu qaror Prezidentimiz tomonidan 1998 yilni “Oila yili” deb e’lon qilinishi munosabati bilan qabul qilindi. Ushbu qarorda “oilaning jamiyatni o‘zgartirishdagi tutgan o‘rni va ishtirokini yanada oshirish, oilalarning huquqiy, ijtimoiy , iqtisodiy ma’naviy – axloqiy manfaatlarini va farovonligini yaxshilashni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish va izchil ta’minlash” ta’kidlanadi. Oila manfaatlarini ta’minlash borasidagi tadbirlar Davlat dasturi kompleks tusga ega bo‘lib, u 150 dan ortiq tadbirni o‘z ichiga oladi.1998 yilda ushbu tadbirlarni bajarish uchun davlat byudjetidan 144.8 mlrd so‘m mablag‘ ajratildi[1].

1999- yil “Ayollar yili” deb e’lon qilindi va ushbu yildagi Davlat dasturida ham oilani himoya qilishga, oilaning ustunligidan biri bo‘lgan ayollarning manfaatini himoya qilishga alohida ahamiyat berildi[2].

2000-yil “Sog‘lom avlod yili”, 2001-yil “Ona va bola” yili bo‘lib tarixga kirdi. Bu yillarda oilaning asosiy tayanchi bo‘lgan onalar va bolalar haqida katta g‘amxo‘rlik qilindi .O‘nlab yangi sanatoriylar, dam olish uylari, tibbiy binolar qurildi. 2002-yil “Qariyalarni qadrlash yili” deb nomlandi va oilaning ko‘rki, maslahatchisi, g‘amxo‘ri bo‘lgan ota-onalarga katta hurmat ko‘rsatildi[3].

Umuman olganda oila va mahalla jamiyatining muhim yacheykasi hisoblanib, uni yanada mustahkamlash uchun butun choralar ko‘rilmoqda. Zero, demokratik jamiyatida mahalla va oilaning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni beqiyosdir .

Oilaga nisbatan ijtimoiy birlik deganda, ikki jinsdagi yoshning bir jamoa – oila bo‘lib qo‘shilishini, tinch-totuv turmush kechirishini anglash lozim. Darhaqiqat, bu ijtimoiy birlik yigit va qizning o‘zaro ixtiyoriy xohishi, istagi mehr-muhabbati asosida barpo etiladi va u ko‘p qirrali, murakkab hayotga kiradi. Chindan ham hayot va turmush ko‘p qirrali va murakkabdir, chunki oilaning o‘ziga xos xususiyatlari, oila a’zolarining bir-biriga nisbatan burch, talab va vazifalari mavjud. Chunonchi: otaning burch va vazifalari, onaning burch va vazifalari, farzandlarning burch va vazifalari, shularga og‘ishmay amal qilinsagina, oila mustahkam va ishonchli bo‘ladi, erdan uy-ro‘zg‘orni moddiy ta’minlash, ma’naviy-ruhiy qo‘llash, xotiniga, farzandlariga hurmat-ehtirom, ularga nisbatan mehr-muhabbat va har tomonlama g‘amxo‘rlik, vafodorlik va shu kabilar talab qilinadi. Sharqona odob-axloq ajdodlarning avlodlarga qoldirayotgan munosib tuhfasi, bebaho tarbiyasining mevasidir. Ana shu ta’lim-tarbiya jarayonining boshlang‘ich nuqtasi ota ibratining farzandga o‘tishi, o‘tganda ham otaga xos vatanga, xalqqa,oilaga muhabbat, mardlik, jasurlik, mehnatsevarlik, halollik, ibrat, dushmanlarga nafrat, ishyoqmaslarga, ikkiyuzlamachilarga nisbatan shafqatsiz bo‘lish hamda xalqimiz urf-odatlari, an’analari, qadriyatlariga hurmat tuyg‘ularining singdirilishi asos bo‘lib xizmat qilgan. Sharq xalqlari otaga nihoyatda katta hurmat bilan qaraydilar, uni e’zozlaydilar, oilaning poydevori, shohi, ta’minotchisi, himoyachisi, tarbiya maktabining ustozi deb undan faxrlanadilar.

Ma’naviyatli odob-axloqli oila tarbiyasida ota-onaga xos aql maktabida qo‘yidagi mulohazalar bayon etilgan: “Umrni-g‘animat biling?. O‘z qadr-qimmatingizni saqlang?. Bo‘lar-bo‘lmasga g‘am, tashvish chekavermang?. Har ishda o‘rtanchalik yaxshi ekanligini unutmang”. Payg‘ambarimiz s.a.v.qayd etganlaridek:” Bu dunyo deb, u dunyodan, u dunyo deb, bu dunyodan voz kechmanglar” [4].

Millatimizga xos odob-axloq haqidagi hikmatlarda ota-onaning oila oldidagi burchlari, bir-birlariga sadoqati o‘zaro fikr almashinuvi, kamchiliklarni maslahatlashgan holda aql bilan bartaraf etishlari alohida bayon qilingan. Donolar bisotida qayd etilganidek:” Oilada erkak podshohdir, ona esa vazirdir. Vazir faqat yaxshi maslahatchidir. Hukmdor emas. Biz bilamizki, podshoh vazirlarini xohlagan paytda o‘zgartirish, almashtirish huquqiga ega, ana shuni esdan chiqarmaslik kerak. Biroq aqlli vazir o‘zining aql farosati, tadbirkorligi, ishbilarmonligi bilan bunga yo‘l qo‘ymasligi zarur” [5].

Ayol zimmasiga vafodorlik, shirin tavoze, muloyimlik, uy-ro‘zg‘orni sarishta-saranjom tutish, ozodalik, pazandalik, chevarlik, farzandni tarbiyalash, shirin so‘zlik singari talab va vazifalar tushadi. Shuningdek, Fotima -ul Banot ta’biri bilan aytganda, erga yoqmaydigan so‘zni aytmaslik, unga ma’qul tushmaydigan ishni qilmaslik, erga chiroyli va go‘zal bo‘lib ko‘rinish, xullas, erga xush keladigan narsalarni bekam-u ko‘st, darhol bajarish lozim. Ana shundagina oila mustahkam bo‘ladi, er-xotin o‘rtasida mehr-oqibat orta boradi. Oila bir gulshanki, unda muhabbat chechagi qiyg‘os ochilur. Oila bir bog‘dirki, unda orzu-umid daraxtlari meva tugadi. Oila bir qasrki, baxt naqshlari rango-rangdir. Oila bir ummonki, his-tuyg‘ular to‘lqinlari ko‘zni quvontiradi.

Oila sevgi asosida bir- birini tushungan, ota-ona o‘z burchlarni to‘g‘ri bajara oladigan, har qanday sharoitda bosiq, o‘zlarni aqlan boshqara oladigan, jismonan baquvvat, odob – axloqda hikmatlar durdonasiga amal

qiladigan fazilatli makondir. Sevgi muhabbat haqida cheksiz hikmat durdonalari yaratilganki, ular yosh oilalarni mustahkamlash uchun xizmat qilib kelmoqda.

Sevgi oila ustini, farzandlar tarbiyasi kamoli, uyning fayz-u barokati ekanligini, oila tinch, baquvvat, ishonchligi bo‘lishi sevgi asosida oila qurganlarning bir – birlariga bo‘lgan insoniy muloqotlarini kuzatgan kishilar tomonidan nazarga olinadi. Chunki, sevgiga sodiqlik oila shakllangan kundan boshlanadi.

Ma’naviyatimizga xos odob-axloqda sevgi asosida qurilgan oila eng boqiy, hayotlari ibratli, odobli, kasb – hunarli, farzandlari mo‘min qobil, farosatli tarbiyalangan ilohiy maskan hisoblangan. Bu barcha millat oilalariga xos fazilatdir. Biroq oila mazmun va mohiyatiga ko‘ra har bir xalq, har bir millat uchun o‘ziga xos diqqatga sazovor xususiyatlarga egadir. Sharqda oila tushunchasi oila qurish va uning mustahkamligini, farovonligi va barqarorligini ta’minlash insonning o‘z millati, o‘zbek xalqi uchun oila eng muqaddas dargohdir. Yurtboshimiz ta’biri bilan aytganda: “Bunda o‘zaro hurmat va qattiq tartib bo‘lmasa, oilaning barcha a’zolari o‘z burchlarini ado etmasa, bir-biriga nisbatan ezgulik bilan mehr oqibat ko‘rsatmasa yaxshi va munosib tarzda yashash mumkin emas. O‘zbeklarning aksariyati o‘zining shaxsiy farovonligi to‘g‘risida emas, balki oilasining qarindosh urug‘lari va yaqin odamlarining, qo‘shnilarining omon-esonligi to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilishni birinchi o‘ringa qo‘yadi. Bu esa eng oliy darajada ma’naviy qadriyat, inson qalbining gavharidir”.

Shuning uchun ham mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki yillaridan oila farovonligini ta’minlash hukumatimiz faoliyatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Buning uchun oilaning mustahkamligi, farovonligi va barqarorligini ta’minlash bilan bog‘liq barcha masalalarni o‘zida mujassam etgan muhim ishlar amalga oshirildi. Vatanimiz mustaqilligining qisqa davri ichida oila, onalik va bolalikni muhofaza qilish, fuqarolarning huquqiy ma’rifatini oshirish, oilaning ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlarini ta’minlash, uy mehnati va madaniy – maishiy turmush sharoitini yaxshilash, oilaning ma’naviy-axloqiy asoslarini takomillashtirish, ko‘p bolali, kam ta’minlangan, nochor oilalarni nogironlarni, qarovchisiz keksalar, yolg‘izlarni ijtimoiy qo‘llab quvvatlash, oilada ma’naviy va jismoniy barkamol shaxsni shakllantirish borasida keng qamrovli ishlar amalga oshirildi.

Oilaning o‘ziga xos qator vazifalari mavjud bo‘lib, uning asosiy vazifalaridan farzand ko‘rish, ajdodlar davomiyligini, er yuzida insoniyat tarixiy-taraqqiyotini ta’minlashdan iboratdir. Oiladagi reproduktiv faoliyat er-xotin, qaynona-kelin, qaynota-kuyov o‘rtasidagi munosabatlarni yanada mustahkamlaydi, qon-qarindoshlar ichida mehr-muhabbat rishtalarini qattiqroq bog‘laydi. Xalqimizda “Bolalik uy bozor — bolasiz uy mozor” gap bor, bolalik uyda shod-u xurramlik, tinchlik-osoyishtalik hukm suradi. Bunday oilaning har bir kuni mazmunli, rejali va aniq maqsadli o‘tadi. Farzandsiz oila aksariyat hollarda notinch, omonat bo‘ladi.

Farzandsiz er-xotin o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar go‘yoki soxta oilaga, atrof-muhitga, turmushga munosabatlari yuzaki, kelajakka intilishlari maqsadsiz bo‘lib, ular ota-onalik mehr-muruvvati hissiyotidan bebahra qoladilar. Bunday oilalarning taqdiri er-xotin o‘rtasidagi nikohning bekor qilish bilan o‘z taqdirini yana boshqa bilan qonuniy nikoh asosida sinab ko‘rish bilan bog‘liqdir. Er-xotin va bolalardan iborat bo‘lgan oila naslli oila deb ataladi. O‘zbek oilalari ko‘p bo‘g‘inli bo‘lib, aksariyat hollarda qaynona-qaynota, o‘g‘il va kelin, qayin aka va qayin singil, opa, nevaralar birgalikda yashashadi. Bunday oilalar shu oilaning o‘zi uchun xos bo‘lgan o‘zaro hurmat, mehr-oqibat, hamkorlik rishtalarining mustahkamligi va shu kabi axloqiy qadriyatlarning keyingi avlodlarga etkazilishida muhimdir. Shuningdek, oiladagi katta kishilarning yoshlarga oila saboqlarini, ro‘zg‘orshunoslik bo‘yicha tajribalarini, bola tarbiyalashdagi yutuqlarini kelin, o‘g‘il va qizlariga o‘rgatishlari oila mustahkamligini ta’minlash

uchun zamin bo‘lib xizmat qiladi.

Qaynota-qaynona bilan bir oilada yashaydigan kelin uchun baxt va saodat eshigi ochiqdir. Chunki, boshqa oila sharoitida o‘sib tarbiyalangan qiz bola begona oilaga kelin bo‘lib tushadi, har bir oilaning o‘z ichki tartib qoidasi bo‘lib, unga amal qilgan, izzat-ikromini joyiga qo‘ygan kelingina shu oila a’zolari, shu avlod o‘rtasida hurmat topadi, tub qo‘yib, palak yozadi. Bu o‘rinda qaynona-qaynota o‘giti, tajribasi, ta’lim-tarbiyasi, namunasi kelin uchun mayoq hisoblanadi. Xalqi¬miz o‘rtasida “Qarisi bor uyning parisi bor”, “Qaynonasiz kelin masxara kelin”, “Qari bilganini pari bilmas” kabi maqollar bejiz paydo bo‘lmagan.

Oilaning vazifalaridan yana biri iqtisodiy-moliyaviy xo‘jaligining faoliyatini to‘g‘ri yuritish hisoblanadi. Katta jamiyatning o‘z iqtisodiy, ijtimoiy, moliyaviy masalalari bo‘lganidek, oilaning ham o‘ziga yarasha iqtisodi, byudjeti, kirim-chiqimi, daromadlari kabi o‘ziga xos moliyaviy jihatlari mavjud. Oila a’zolarining oila daromadlarini rejali sarflashi, kundalik turmush uchun zarur bo‘lgan ro‘zg‘or asbob-anjomlarini, kiyim-kechak, oziq-ovqat mahsulotlarini me’yor bilan xarid qilishi, tejamkorligi, isrofgarchilikka yo‘l qo‘ymasligi – shu oilaning har tomonlama gullab yashnashi uchun zamindir. Oilani iqtisodiy rejalashtirish, undan oqilona foydalanish oila boshliqlaridan juda katta boshqaruv, tadbirkorlik va rahbarlik mahoratini talab etadi. Albatta, bu o‘rinda oila boshliqlarining hayotiy tajribasi, nazariy va amaliy bilimi, ishbilarmonligi, tadbirkorligi oiladagi boshqalarga namuna bo‘lmog‘i zarur. Chunki har bir oila o‘z moliyaviy mavqeyi jihatidan alohida daxlsiz saltanatdir, bu saltanatning moliya vaziri ota o‘rinbosari esa onadir.

Oilaning eng muhim vazifalaridan biri tarbiya hisoblanadi. Oila — tarbiya maskani. Aynan shu maqsadda dunyoga kelgan farzand ota-onadan nafaqat irsiy xususiyatlarni oladi, balki ulardagi xatti-harakat, axloq-odob qoidalarini ham egallab boradi. Ota-ona o‘rtasidagi o‘zaro hurmat, mehr- oqibat, halollik, poklik, mehnatsevarlik, insonparvarlik kabi oliy darajadagi qadriyatlar ona suti, oila a’zolari mehri va namunasi bilan bolaning xatti-harakati mazmuniga singib boradi. “Qush uyasida ko‘rganini qiladi” degan gaplar oila tarbiyasining negizini tashkil etadi.

Oilada bola tarbiyasiga bobo, momo va ota-onalar mas’ul bo‘lgan, ota-ona uchun hamma farzandlar o‘g‘il yoki qiz bo‘lishdan qat’iy nazar bir xilda qadrlanadi. Ammo o‘g‘il va qiz bola tarbiyasida ma’lum farqlarning mavjudligi seziladi. O‘g‘il bolalarni haqiqiy erkak, va oila boshlig‘iga xos xususiyatlar doirasida tarbiyalashga, qiz bolalarni esa bo‘lg‘usi uy bekaligiga tayyorlash masalalariga alohida e’tibor qaratiladi. Bola tarbiyasida onalar asosiy mas’uliyatni o‘z zimmasiga oladi. Chunki oilada bola doimo ona nazoratida bo‘ladi. O‘g‘il bolalar tarbiyasida ularga halollik, to‘g‘riso‘zlik, qat’iylik, sobitqadamlik va mardlik fazilatlarini singdirishga harakat qilinadi. O‘g‘il bolalarni tarbiyalashda ko‘proq qat’iylikka, chidam va sabrga ega bo‘lish kabi xislatlar tarbiyasiga alohida o‘rin berilgan. Bolalarga tarbiya berish jarayonida pand-nasihat, namuna ko‘rsatish, rag‘batlantirish, tushuntirish va zarur bo‘lganda jazolash shakllaridan foydalaniladi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Oilaviy marosimlar ijtimoiy hayot zaruriyati natijasida paydo bo‘lib, inson aql zakovati, ma’naviy-axloqiy va huquqiy ehtiyojlari asosida vujudga kelgan. Shu jihatdan oilaviy marosimlar uzoq davr davom etgan tarixiy taraqqiyot mahsulidir. Chunki, «Sharqda qadim-qadimdan oila muqaddas vatan sanalgan. Agar oila sog‘lom va mustahkam bo‘lsa, mahallada tinchlik va osoyishtalikka erishiladi. Binobarin, mahalla-yurt mustahkam bo‘lsagina, davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi. Shuningdek, oilaviy marosimlar xalqimizning ma’naviy jihatdan barkamollik sari etaklab, o‘zlikni anglashda, yoshlarimizni Ona-Vatanga sadoqat va mehr-muhabbat hamda mustaqillik ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

ADABIYOT VA MANBALAR RO‘YXATI
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА /
REFERENCES):

1. Murodov M.M O‘zbek qadriyatlari. Toshkent. “Cho‘lpon”, 1995.
2. Qoraboyev U. O‘zbekiston bayramlari-T., 1991.
3. Jabborov I. M. O‘zbeklar: turmush tarzi va madaniyati. T., 2003.
4. Мусурмонова О. Оила маънавияти –миллий ғурур. Т..Ўқитувчи. 1999.
5. Турсунов С. Сурхондарё этнографияси. –Тошкент: Tafakkur, 2020. – 208 б.
6. Турсунов С., Пардаев Т., Турсунов А., Тоғаева М. Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудларида номоддий маданият тарихи. –Тошкент: Муҳаррир, 2012. – 200 б.